

Jozef Mihalik

KRÍZA A STROSKOTANIE MODELU NEOLIBERÁLNEJ PODOBY KAPITALIZMU A TOTALITNÉHO SOCIALIZMU AKO VÝCHODISKO NOVÉHO, LEPŠIEHO MODELU KAPITALIZMU

***Abstract:** The G20 Summit held in April 2009 started a new period of history, which will be characteristic of several versions of capitalism, free market and globalisation. The US–Anglo–Saxon model of capitalism will be one of them. The 2009 G20 Summit indicated the upcoming end of the US model of capitalism, dominant in the past years and referred to as a free market state formed by globalization across the world. Capitalism in itself should not be blamed for the crisis. The main responsibility should be found with neoliberal face of capitalism. The G20 Summit proved that economic power had shifted from the current economic centres to eastern and southern parts of the world. China, Russia, India, South East Asia, and Latin America have decided to follow another path.*

***Key words:** variants of capitalism, free market, globalization, US-Anglo-Saxon model of capitalism, new economic and social model of capitalism*

JEL: P 16

Úvod

Svetová finančná a hospodárska kríza predstavuje šancu zamyslieť sa nad tým, ako sa vymaniť z ničivého kolotoča hospodárskych kríz a recesií a prečo treba hľadať riešenia nového, lepšieho hospodárskeho a sociálneho modelu kapitalizmu. Z krízy nemožno viniť kapitalizmus. Krízu má na svedomí hlavne jeho neoliberalná podoba. V krajinách strednej a východnej Európy zlyhal model budovania totalitného socializmu. V súčasnosti sú tieto krajiny pod stálym tlakom pri hľadaní optimálneho cieľového rozvojového modelu v podmienkach kapitalistického systému, pri čom mnohé z nich prežívajú najťažšie časy od pádu železnej opony.

1 Šanca diskutovať o novom, lepšom hospodárskom a sociálnom modeli kapitalizmu

Neoliberálny ekonomický model, ktorý bol v systémovej podobe sformovaný najmä americkou chicagskou školou neoliberalizmu pod vedením Milтона Friedmana, výrazne ovplyvnil hospodársku prax počas posledných 30 rokov a pričinil sa o vznik dvoch kríz vrátane terajšej ničivej krízy, najhoršej od druhej svetovej vojny.

Kríza potvrdila, že neoliberálna podoba kapitalizmu stroskotala a treba ju nahradiť niečím iným. Neoliberálny ekonomický model vyústil do neoliberalnej podoby kapitalizmu so všetkými neduhmi vrátane pádu do veľkých rozpočtových schodkov a neúnosného zadlžovania. To sú dôvody, prečo by súčasná kríza mala poskytnúť štartovaciu čiaru na podporu „rozkvetu“ viacerých ekonomických alternatívnych teórií. Jednou z nich je aj teória a prax sociálne orientovanej trhovej ekonomiky a formovania sociálnych štátov v sociálnej Európe. K tomu by mala prispieť aj orientácia výskumu a vedeckých prác.

V rozvojových stratégiách sa vo výskume čím ďalej tým viac zdôrazňuje potreba uplatňovať ľudský rozmer fungovania javov v spoločnosti. Aj preto sa do popredia dostáva koncepcia sociálno-ekonomického rozvoja namiesto sústreďovania sa iba na ekonomický rozvoj a jeho kvantifikáciu.

Týmto smerom je zameraná aj podpora a zadávanie výskumu v rámci programov EÚ. Ako príklad možno uviesť ACE projekt výskumu EÚ, kde koordinátorom bola Ekonomická univerzita v Bratislave pod názvom „Labour Market and Social Consequences of Economic Reform in the Slovak Republic“, realizovaný za spoluúčasti profesorov z univerzít Nemecka, Veľkej Británie, Holandska, Poľska. Ďalším je spoločný projekt EÚ – ACE Brusel „European Human Resource Manager“, kde v tíme pracovali profesori zo 4 európskych univerzít (Nemecko, Slovensko, Španielsko, Veľká Británia). V projekte výskumu „Institutional Building as a Developmental Strategy“ v rámci spolupráce 6 univerzít zo 6 štátov pracovali v tíme Cambridgeskej univerzity tiež profesori z Ekonomickej univerzity v Bratislave (koordinátor: Cambridge University, Veľká Británia). Podobné projekty orientované na spájanie ekonomickej teórie s riešením problémov praxe sa realizujú naďalej. Týmto smerom sa ubera aj výskum a veda na zahraničných univerzitách na západe. Nejde tu teda o nejaký „novinársky“ prístup, ale o orientáciu na riešenie nakopených sociálno-ekonomických problémov praxe, ktoré vyžadujú teoreticko-výskumné zázemie s hlbokými znalosťami praxe.

Výstupy z výskumov ukazujú, že naliehavou úlohou je, aby sa v publikačnej činnosti viac pozornosti venovalo hľadaniu alternatívnych ciest sociálno-ekonomických modelov. V Európe sa skupina ekonómov „European Economists for an Alternative Economic Policy to the Neo-liberal Transformation of Europe“ ešte roku 2006 kriticky vyjadrovala o pokračovaní neoliberalnej transformácie Európy. V Euro Memorande poukázala na ohrozovanie Európy neoliberalizmom a na potrebu

vypracovať alternatívu k neoliberalnej podobe presadzovania sa kapitalizmu v Európe (december 2006). Experimenty s neoliberalizmom praktizoval aj Václav Klaus v období bývalej ČSFR.

Z prác kritikov neoliberalnej transformácie Európy vyplynulo, že neoliberalna podoba kapitalizmu stroskotala a treba ju nahradiť niečím iným. Ekonómovia z viacerých proeurópskych zoskupení síce identifikovali možnú krízu ešte v roku 2006 na základe podrobných analýz dosahu neoliberalizmu v Európe v ekonomickej oblasti, ale nenavrhlí riešenia, čím ho nahradiť. Nebolo na to dost' odvahy aj napriek tomu, že sa EÚ dlhodobo usiluje o európsky model „sociálnej Európy“ na základe budovania sociálnych štátov.

V článku nie je dostatok miesta na to, aby sme túto tému podrobnejšie rozpracovali. O tom, čím vyplniť vákuum po stroskovaní neoliberalnej podoby kapitalizmu a totalitného socializmu, a o koncepcii, cieľoch, úlohách a metodológii formovania sociálnych štátov v EÚ vrátane Slovenska podrobne píše autor v knihe Sociálny štát v sociálnej Európe. [1]

Summitom G 20 (apríl 2009) sa začalo obdobie novej historickej éry, ktorá bude poznačená viacerými variantmi kapitalizmu, voľného trhu a globalizácie. Americko-anglosaský model kapitalizmu bude iba jeden z nich. Doterajší (neo) liberálny americký hospodársky a sociálny model, ktorý pretrvával vyše 25 rokov, v rozhodujúcej miere zlyhal. Svedčí o tom terajšia svetová kríza. Od neho sa odvíjala hospodárska a sociálna politika ostatného demokratického sveta, ktorý sa takisto dostal do spárov krízy.

V západnej Európe systém fungoval, ale s odchýlkami, ktoré vo forme kladenia základov Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS) a EÚ priniesol so sebou aj prvky spoločensky regulovanej trhovej ekonomiky (mali riešiť rozvrátené hospodárstvo po druhej svetovej vojne najmä v Nemecku). Následne vyústil do formovania *rozvojového modelu Únie, ktorý spočíva prevažne v budovaní „sociálnej únie“ a „sociálnych štátov“* podľa princípov uvedených v *Amsterdamskej zmluve*, prijatej v máji 1999. Táto zdôraznila ekonomické smerovanie EÚ *ako sociálne orientovanej trhovej ekonomiky*.

V krajinách strednej a východnej Európy zlyhal model budovania totalitného socializmu. V súčasnosti tieto krajiny sú pod stálym tlakom pri hľadaní optimálneho cieľového rozvojového modelu v podmienkach kapitalistického systému, pričom mnohé z nich prežívajú najťažšie časy od pádu železnej opony.

Aj keď sme teraz takmer všetci keynesovci, nemali by sme lipnúť na jeho pravdách, ktoré v súčasnosti síce pomôžu – najmä pokiaľ ide o využívanie štátneho rozpočtu pri riešení problémov krízy – ale v čase, ktorý príde po kríze, už také videnie stačiť nebude. Nastalo obdobie rozmýšľania o nových prístupoch pri *hľadaní lepšieho modelu kapitalizmu*. Treba tiež hľadať hlavné pochybenia a nedostatky doterajšieho systému a nezabudnúť poukázať na vinníkov.

Vinníkov treba pomenovať a na ich pochybeniach sa poučiť. Do určitej miery je vinný Fed (Americká centrálna banka) a ECB (Európska centrálna banka), ktoré stanovovaním nadmerných základných úrokových sadzieb z obáv z rastu inflácie udržiavali vysoké úrokové sadzby. Tie banky previedli svojim klientom do vysokých úrokov za úvery, tí však úvery nedokázali splácať. Do značnej miery je vinný Wall Street, ktorý virtuálnymi obchodmi rozpumpoval hypotekárnu bublinu do obrovských rozmerov, ktorá napokon praskla. Podstatnú vinu za krízu nesie americké ministerstvo financií, ktoré priznalo zodpovednosť Spojených štátov za vznik krízy. Svoj podiel na vine nesú banky, ktoré poskytovali takmer neobmedzené úvery bez náležitých pravidiel a na nich sa neopodstatnene obohacovali. Značnú vinu za krízu majú mnohí politici, ktorí taký vývoj pripustili a nekonali, aby ho zastavili. Aj mnohí ďalší aktéri, ktorí na prasknutí hypotekárnej úverovej bubliny profitovali a jej vznik podporovali. Len málo politikov predvídalo, že éra krátkozrakého správania sa orientovaného na dosahovanie maximálnych ziskov neslávne skončí hlbokou globálnou krízou.

Veľký podiel na vine za krízu má nenásytosť manažérov a majiteľov firiem v ziskoch z problémových transakcií. Ich správanie sa naznačovalo už skôr, že môže vyústiť do svetovej finančnej a hospodárskej krízy. Mohli to predvídať na základe varujúcich signálov o negatívnych dosahoch globalizácie na transparentnosť trhov a foriem biznisu vrátane hedžových transakcií, o virtuálnych hypotekárnych obchodoch a závratných ziskoch a províziách z nich na jednej strane a o prehĺbení ekonomickej nerovnosti, biedy a rozhadzovačného správania sa luxusom ovenčených boháčov na druhej strane.

Signály o tom vychádzali od mnohých vedcov (J. Stiglitz, Paul Krugman a iní), ale nebolo priaznivých uší, aby sa varovnými hlasmi vážnejšie zaoberali. Naopak, boli sprevádzané podozrievaním z populizmu a zľahčováním frázami o zdravých prosperujúcich ekonomikách, ktoré zakladajú optimistické trendy aj do budúcnosti.

Z naznačeného je zrejme, že hlavného vinníka za krízu treba hľadať aj inde. *Hlavným vinníkom nie sú iba vyššie uvedení vinníci, aj keď svoj podiel na kríze majú, ale tvorcovia a aktéri teórie a praxe neoliberalného ekonomického modelu*, ktorý krízu podceňoval, pripúšťal na jej nedostatkoch neopodstatnené profitovanie a existenciu krízy ospravedlňoval ako očistný a želaný proces v ekonomike. Podľa tohto modelu po kríze nové, zdravé banky a firmy ako „bájný fénix majú vzlietnuť z popola“ a umožnia položiť základy zdravej, prosperujúcej, efektívnej a štedrou ziskovosťou obdarenej ekonomiky.

„Užitočnosť“ krízy vyvolanej neoliberalným ekonomickým modelom pociťujú mnohí ľudia do takej miery, že núti rozmyšľať o potrebe zmien o doterajšom modeli kapitalizmu. *Pri tom treba mať na zreteli, že za krízu nie je vinný kapitalizmus, ale jeho neoliberalná podoba. Treba teda prehodnotiť teóriu a prax neoliberalného modelu trhovej ekonomiky chicagskej školy.*

Je potrebné diskutovať s názormi jedného z popredných zakladateľov a propagátorov neoliberalizmu profesorom ekonómie Miltonom Friedmanom. Ten pred troma rokmi zomrel, ale dôsledky jeho teórie a praxe zostali. Na nich bol vybudovaný aj systém, ktorý splodil súčasnú krízu najväčšiu od Veľkej hospodárskej krízy z 30. rokov minulého storočia. Pri jeho náprave bude nevyhnutné sa sústrediť najmä na tieto kroky.

- *Špekulatívne obchody s akciami na burze treba obmedziť, prípadne zastaviť* (short selling of stock). V podstate nemajú žiadnu hodnototvornú funkciu a prinášajú pochybné nadobúdanie ziskov špekulantom.

- *Premysliť ako lepšie sfunkčniť globálny výmenný systém* – Bretton Woods a prijať opatrenia na *zastavenie špekulácie s menovými kurzami*. Varujúci príklad sa stal v Dexia banka Slovensko, ktorá dovolila klientom špekulovať aj počas krízy a na nevydarenej špekulácii obchodovania na devízových obchodoch prerobila počas dňa 82 miliónov eur (2,5 miliardy korún). Banka tým stratila zhruba päťnásobok svojho zisku v čase prosperity.

- *Zastaviť zahmlené manipulácie s hedžovými (zaist'ovacími) fondmi investovania*, ktoré umožňujú podvodné manipulácie a neprinášajú reálne hodnoty do ekonomiky, ani ľuďom, a presunúť ich podstatu napríklad do kompetencií bánk. Hedžové fondy investovania doteraz neboli regulované. FBI zatkla finančníka Toma Pattersa, ktorého biznis spočíval na sérii podvodov, ktorými obral viaceré hedžové fondy asi o tri miliardy dolárov. K najúspešnejším manažérom hedžových fondov v roku 2008 patrili americký finančník George Soros. Napriek kríze zarobil 1,1 miliardy dolárov.

- *Zatvoriť špekulácie spojené s ukladaním peňazí do krajín – daňových rajov*, ktoré sú rajom pre daňové úniky a skrývanie peňazí z nekalých činností, či netransparentných obchodov. Transformujúce sa štáty strednej a východnej Európy majú viac takýchto káz spojených s divokou privatizáciou a privatizérmami, ktorí pri podvodných manipuláciách nadobudli obrovský majetok a „svoje“ peniaze si uložili v daňových rajoch.

- *Zaviesť registráciu všetkých finančných transakcií s derivátmi*, z ktorých mnohé sa v súčasnosti vykonávajú zväčša netransparentne až ilegálne a zaviesť reguláciu derivátov (z ktorých sa tiež účtovali provízie, ako napríklad dohody o budúcom nakúpe, odmeny pri verejnom obstarávaní a iné provízie, napríklad pri privatizáciách a podobne).

- *Kontrolovať ako banky naložili s finančnou pomocou štátu*. Banky, ktoré dostali pomoc od štátu na prekonanie finančnej krízy, by mali hlásiť ako naložili s úvermi.

- *Pôsobiť na manažérov, aby zdôrazňovali prioritu etickej orientácie v riadiacej práci a vyžadovali od spolupracovníkov dodržiavanie etického kódexu správania sa*. Personálnym agentúram pripomínať, aby pri náboroch, príprave, lízingoch a testoch kládli patričný dôraz na etické správanie sa a samy sa podľa toho aj riadili. To preto, aby sa nezamieňali pracovné sily s tovarom a ľudský kapitál sa nepredával na trhu ako komodita.

• Treba zaujať *objektívnejší postoj k téze, že kríza je normálnou súčasťou trhovej ekonomiky, takou normálnou, akou je oddych a spánok pre ľudský organizmus.* Nie je to pravda. Krízu iniciuje *nedokonalý neoliberalný ekonomický model, ktorý umožňuje nezodpovedným manažérom a inštitúciám zo zisťných dôvodov rozvrátiť systém.* Nie je pravda ani to, že vinu za krízu treba zvaliť na celok, a nie na top nezodpovedných manažérov v predstavenstve, generálnych riaditeľov a ich štáby vo firme. To, že aktéri, ktorí tvrdili, že môžu zarobiť na „spoločnosti vlastníctva domov“ tým, že hypotéky „nastavia“ tak, aby riziko preniesli na iných a sami zarábali milióny na ich preskupovaní do balíkov akcií, ktoré hodili na burzy a špekulanti na nich bohatli, *nevynašli radoví manažéri bánk.* Nápad prišiel a bol odobrený na základe rozhodnutia vrchnosti predstavenstvami začínajúc, generálnymi riaditeľmi pokračujúc a ich „elitnými“ štábami expertov na zvyšovanie ziskovosti končiac. Tam treba hľadať zlyhanie, vinu aj potrestanie. Pešiaci na pobočkách bánk iba zmluvy s touto filozofiou uzatvárali a tešili sa ako biznis s hypotékami (hedžovými fondmi, derivátmi, špekulatívnymi obchodmi s akciami – short selling of stock – atď.) funguje.

• Je potrebné *rekonštruovať medzinárodné finančné inštitúcie* – Svetovú banku (SB) a Medzinárodný menový fond (MMF), ktoré spolu s americkým ministerstvom financií priviedli na svet *Washingtonský konsenzus.* Ten spôsobil netransparentné „preliatie“ majetku a peňazí najmä z rozvojových krajín a krajín strednej a východnej Európy do západných krajín. Washingtonský konsenzus mal poslanie „pomáhať“ týmto krajinám modelom, spôsobom, ktorý by už nemal mať miesto v modernom svete. Ide o direktívy pre ekonomiku krajín (rozvojových a tranzitívnych), spočívajúce na radách ako zachraňovať ohrozenú menu a ekonomiku, poskytovať pôžičky a fondy *viazané na prísne pravidlá, ktoré prijímacie štáty musia dodržiavať:* daňový systém, úrokové miery, úsporný sociálny systém, reštrikčná rozpočtová a monetárna politika, pravidlá splácania pôžičiek a iné. Často značná časť fondov, ktoré mali SB a MMF poskytovať, slúžila na splácanie pôžičiek a úverov týchto štátov v bankách na západe. Odstrašujúcim príkladom „pomoci“ týchto inštitúcií je Argentína, ktorej ekonomický systém rekonštruovaný podľa rád SB a MMF takmer skolaboval.

2 Ako sformovať model s ľudským rozmerom fungovania javov spoločnosti?

Stojíme na prahu novej éry skromnosti a formovania ekonomického a sociálneho modelu, v ktorom prevládne viac ako doteraz ľudský rozmer fungovania javov spoločnosti. Je možné, že tézu o maximalizácii ziskov zatieni téza o nadobúdaní pocitu šťastia inou cestou než to bolo doteraz.

Terajšia svetová finančná a hospodárska kríza posunula do recesie nielen reálnu svetovú ekonomiku a ničivo doľahla na ľudí, firmy a slobodné podnikanie, ale podnietila aj názory, ako ďalej v budovaní ekonomických modelov. *Európan Nicolas Sarkozy hovorí, že treba lepší model kapitalizmu, Američan George Bush tvrdil,*

že treba *zlepšiť model demokratického kapitalizmu*. Pád najväčšej americkej banky Lehman Brothers a bankrot najväčšej americkej automobilky General Motors i ďalších, ktoré sú nielen symbolom terajšej krízy, ale aj zastretou formou symbolizujúcou pád amerického modelu kapitalizmu, naznačujú vážnosť ohrozenia amerického modelu kapitalizmu.

Predstavy prezidenta Francúzska Nicolasa Sarkozyho o konkrétnych opatreniach na zmeny modelu kapitalizmu, ktorý vyústil do terajšej celosvetovej finančnej krízy, sa odlišujú od predstáv bývalého amerického prezidenta Georgea W. Busha. Prednosťou prístupu Nicolasa Sarkozyho k riešeniu krízy je, že sa dôrazne prihovára za zmenu modelu kapitalizmu, ktorý v krátkom období spôsobil vo svete dve krízy s hlbokými negatívnymi dosahmi na Európu a svet (2001/2002 a 2007/2008). Európa sa z nich doteraz len ťažko spamätáva a chce zmeny, ktoré by krízy mohli vylučovať.

Nedostatkom prístupu Georgea Busha a jeho tímov je, že chcú obhajovať neobhájiteľné – stroskotaný neoliberalný model amerického kapitalizmu.

Z terajšej krízy sa štáty a ľudia budú spamätávať oveľa dlhšie. Na krízu viac doplatila Európa, ktorá krízu nezavinila. Aj preto je vo väčšej miere za zmeny modelu kapitalizmu. Ešte horšie dopadli štáty strednej a východnej Európy, najmä Pobaltské štáty a Maďarsko, ktorým kvôli kríze hrozí štátny bankrot a zahraničné štáty aj inštitúcie ich musia ratovať, aby prežili.

3 Agenda zmien modelu kapitalizmu

Ak vychádzame z predpokladu, že jednou z hlavných príčin problémov ekonomického rastu a vzniku kríz je neoliberalný ekonomický model, treba sa zamyslieť nad tým, ako a čím ho nahradiť, prípadne zlepšiť. Doteraz platilo, že pre trhové ekonomiky je ekonomický cyklus prirodzeným javom. Jeho obhajcovia to zdôvodňujú aj tým, že „už v Starom zákone sa nachádza zmienka o siedmich dobrých a siedmich zlých rokoch.“ Treba si položiť otázku, či ekonomické cykly sú naozaj v moderných časoch opodstatnené.

Je na škodu veci, že agenda zmien modelu kapitalizmu, aj keď sa na summitoch nastolila, postupne sa z rokovaní lídrov vytrácala a takmer celá agenda schôdzok sa sústreďovala na záchranné balíčky a protikrizovú pomoc štátov kolabujúcim spoločnostiam a firmám, či na sociálnu výpomoc krízou najviac postihnutým občanom.

Po rámcovom vyhodnotení účinnosti pomocných balíčkov, ktoré mali stimulovať ekonomiku, sa ukázalo, že pre reálnu ekonomiku stimuly nestačia. Pozornosť sa viac obracia na citlivý problém neoliberalnej doktríny – na bankové úvery. Lacné úvery, ktoré pred krízou vyhnali rast ekonomiky do nenormálnych výšok, spochybnili dôveru k úverovému systému, a to treba napraviť. Logicky za *najdôležitejšie opatrenie sa považuje obnovenie úverového systému*. Ešte nástojčivejším problémom, ktorý je produktom krízy v dôsledku neoliberalnej stratégie, je *riešenie rastúcej nezamestnanosti*. Táto bude v nasledujúcom období najpálčivejšou politickou

otázkou, ktorá môže vyústiť do nepokojov nielen v americkom a európskom, ale aj vo svetovom rámci. Kríza výrazne oslabila aj formovanie ľudského rozmeru fungovania javov spoločnosti.

Bolo by veľkou chybou, ak by sa agenda zmien v modeloch kapitalizmu vytratila z repertoáru summitov a schôdzí svetových lídrov. Ešte väčšou chybou by bolo, ak by sa vytratila aj zo zreteľa vedeckého frontu. Z ničivej terajšej krízy sa treba poučiť a nezabudnúť. Takisto sa treba poučiť z nedostatkov doterajšieho modelu neoliberalizmu a zabudnúť na to, že by sa mal znova v terajšej podobe oživovať.

V súčasnosti treba viac pozornosti venovať dôležitým prúdom v zápase o presadenie vízie a ekonomického modelu ďalšieho smerovania EÚ. Jeden z nich chce z doterajšej orientácie na sociálno trhovú ekonomiku posilniť jej liberálne smerovanie na anglosaských princípoch. Anglosaský model je bližší k americkému modelu kapitalizmu než k tomu, ktorý sa praktizuje v Európe. Aj keď súčasná globálna kríza, ktorá je produktom amerického neoliberalného modelu kapitalizmu, hovorí v jeho neprospech, protagonisti neoliberalného chápania rozvoja sa nevzdávajú.

Nevzdávajú sa ani euroskeptici, ktorí broja proti nemecko-francúzskemu motoru presadzujúcemu prehlbovanie európskej integrácie. Najnovšie sa veľmi aktivizuje líder britskej pravice a hviezda konzervatívcov David Cameron (terajší premiér), ktorý v Prahe a vo Varšave spečatil vznik novej euroskeptickej aliancie, ktorá by mala brániť federalizácii EÚ. Vo Varšave vyhlásil, že „máme víziu otvorenej modernej a pružnej Európskej únie. Naše národy nechcú Spojené štáty európske“ (jún 2009). V skupine by mali byť okrem torryovcov aj poslanci poľskej strany Právo a spravodlivosť (PIS) a českej Občiansko-demokratickej strany (ODS), ale aj menšie strany z Belgicka, Bulharska, Lotyšska a Litvy.

Ak USA chcú svoj model demokratického kapitalizmu zlepšiť, treba to rešpektovať. To však neoprávňuje európskych lídrov a vedecko-teoretický front, aby sa nezaoberali myšlienkou Nicolasa Sarkozyho, názormi európskych ekonómov požadujúcich alternatívu k ekonomickej politike, ktorá vedie k neoliberalnej transformácii Európy, a mnohých ďalších o tom, že treba pracovať na architektúre lepšieho modelu kapitalizmu. Euroskeptici ho nevytvoria. Ich vízia o pružnej EÚ podľa neoliberalnej podoby kapitalizmu je krokom späť.

Model sociálne orientovanej trhovej ekonomiky je v programe Európskej únie od roku 1999. Zotrvávanie únie na dlhoročnom formovaní sociálne orientovaného trhového hospodárstva, ktoré sa stotožňuje s výdobytkami európskeho vývoja od roku 1944 podnes, si možno vyžiada korekcie. Jeho prednosťou je, že pomocou neho sa podarilo spojiť kapitalizmus so všestranným blahom, podnikateľskú slobodu a sociálny štát. Narušiť túto koncepciu stratégie rozvoja v Európe by mohlo priniesť nestabilitu nielen v európskom priestore, ale aj v širšom rozmere.

Presvedčený Európan, bývalý prezident Francúzskej republiky Jacques Chirac, v známom článku uverejnenom vo všetkých európskych mienkotvorných médiách pred svojím odchodom z úradu prezidenta o Európe povedal: „Jej modelom je

sociálna trhová ekonomika. Jej záväzkom je aliancia slobody a solidarity a verejná sila garantujúca všeobecný záujem. Francúzsko nepripustí, aby bola Európa len zónou voľného obchodu. *Musíme obnoviť projekt politickej a sociálnej Európy založenej na princípe solidarity,*“ odkázal Európanom Chirac.

Kým americká cesta je zatiaľ efektívnejšia, európska cesta rozvoja sa hodnotí ako spravodlivejšia. Britský ekonóm Will Hutton napríklad poukazuje na to, že USA doteraz nenašli fungujúci socio-ekonomický model. Vyjadril presvedčenie, že nadišiel čas, keď by si Európania mali uvedomiť výhody svojho sociálneho modelu a brániť ho.

V Európe viac pozornosti v teórii a v praxi treba venovať budovaniu „sociálnej Európy“ na báze modelu sociálne orientovaného trhového hospodárstva v súlade s *rozvojovým modelom únie, ktorý spočíva prevažne v budovaní „sociálnej únie“ a „sociálnych štátov“*. Zdôrazňujeme, že mali by byť formované podľa princípov uvedených v *Amsterdamskej zmluve*, ktorá bola prijatá v máji 1999 a zdôraznila smerovanie ekonomiky EÚ ako *sociálne orientovanej trhovej ekonomiky*.

Treba hľadať cesty ako riešiť výzvy, ktoré nastolila ničivá globálna kríza s dosahmi ešte väčšími ako boli doterajšie, vyvolané 34 ekonomickými cyklami. Podstata terajšej krízy a recesie sa líši od predchádzajúcich najmä tým, že naznačuje potrebu *nájsť cestu ako kapitalizmus spočívajúci na rozumnej regulácii očistiť od nerozumného porušovania pravidiel vyúsťujúcich do finančných bublín* – tej akciovej, ktorá dovedla USA a Európu do menšej krízy na prelome rokov 2001/2002, a tej terajšej – finančnej (hypotekárnej), ktorá prerástla do globálnej finančnej krízy a do globálnej hospodárskej recesie s ničivými dôsledkami na ekonomiku a kvalitu života ľudí.

Neoliberálny model kapitalizmu, formovaný zväčšia chicagskou neoliberalnou školou a jej protagonistom Miltonom Friedmanom, motivoval bankárov a finančníkov, finančné inštitúcie, politikov, médiá i mnohé univerzity, aby uplatňovali tézy o tom, že každý si môže v ekonomike slobodne robiť, čo sa mu zachce, s tým, že neviditeľná ruka všemocného trhu vyrieši za nich všetko ostatné. Ako sa to urobilo, ukazuje rozvrátený globálny finančný a hospodársky systém s ťažkým dosahom na štáty a zhoršujúcu sa životnú úroveň ľudí.

Nielen ľudia, ale aj banky a firmy majú problémy, o ktoré sa pričínil rozvrátený finančný a ekonomický systém. Lacné úvery, liberálne poskytované takmer bez pravidiel, vyhnali rast ekonomiky do nenormálnych výšin a spochybnili dôveru k úverovému systému, ktorú treba napraviť. Teraz kvôli pretrvávajúcej nedôvere k úverovom trhom úverový trh stagnuje, dlhy narastajú, bankám naďalej klesajú zisky, mnohé z nich prosia o dodatočný kapitál, bankový sektor ako celok ustrnul. V mnohých prípadoch banky, aby prežili, sú odkázané na štátnu pomoc, zvyšujú poplatky za bankové služby a znižujú úroky z vkladov. Mnohé z nich žiadajú od štátu dodatočný kapitál.

Štáty, ktoré neoliberáli považujú za neschopné vstupovať do hospodárskej oblasti, museli rozsiahlymi opatreniami zasahovať, aby ekonomika neskolabovala. Stalo sa to aj v USA, keď bývalý prezident George Bush v čase zúrenia krízy vyhlásil, že bez okamžitého zásahu vlády by „Amerika mohla upadnúť do paniky“. Nebyť Baracka Obamu, aj by sa to stalo.

Príklady banky Lehman Brothers a tretej najväčšej firmy v USA General Motors ukazujú, ako sa kapitalizmus podľa neoliberálnej ekonomickej teórie v praxi presadzoval, ako aj na to, ako sa to robiť nemá. Podobných príkladov je po celom svete veľmi veľa a navzájom sa podobajú. Horšie je, že ekonomický model neoliberálneho kapitalizmu sa v takejto podobe prejavoval nielen v rámci firiem spoločnosti a podnikov, ale zasiahol negatívne celé štáty.

Odstrašujúcim príkladom môže byť Írsko považované donedávna za keltského tigra, ktoré kvôli kríze balansuje na pokraji štátneho bankrotu. Írsko ako prvé sa ocitlo v recesii a je v najhoršej situácii z celej EÚ-27. Nezamestnanosť dosiahla okolo 17 % a HDP do roku 2010 podľa odhadov klesne o 12 %.

Na Slovensku, v poradí druhom najúspešnejšom tigríkovi v rámci EÚ, výrazný pokles HDP, ktorý nastal už v 4. štvrtroku 2008 na 2,5 %, naznačil, že finančná a hospodárska kríza neobíde ani Slovensko. Pokles rastu pokračoval aj v roku 2009, a to o -4,7 %. Slovensko sa pri tom do problémov nedostalo uplatňovaním neoliberálneho ekonomického modelu, ale preto, že je súčasťou fungovania neoliberálneho ekonomického systému, ktorý sa z USA preniesol do zvyšku sveta, a mal svoj dosah aj na Slovensku.

Slovensko i viaceré krajiny sa stali obeťami krízy, ktorú zapríčinil niekto iný. Táto obeť, ako ukazujú údaje o vývoji ekonomiky v čase krízy, je nespravodlivo krutá.

Horšie je znepokojenie z vysokého rastu nezamestnanosti, ktoré kríza vyvoláva. Je reálne i to, že môže prerásť do obáv z masových nepokojov po celom svete. Mnohé prejavy nespokojnosti sa už vo viacerých krajinách prejavili demonštráciami. Najviac v Grécku, Španielsku, Rumunsku, ale aj inde.

4 Hľadať lepší model na vyplnenie vákua, ktoré vzniklo po stroskotaní neoliberálnej podoby kapitalizmu a totalitného socializmu

USA a prívrženci ich modelu sa nepoučili a nepripúšťajú krach neoliberálneho hospodárskeho modelu, ani to, že treba hľadať lepší model na vyplnenie vákua, ktoré vzniklo stroskotáním neoliberálnej podoby kapitalizmu. Vákuum vzniklo aj skrachovaním ekonomického modelu totalitného socializmu. Mnohé štáty sa poučili a chcú dávať prednosť osvedčenejším ekonomickým modelom, ktoré by nevedli k ničivým hospodárskym krízam a recesiám.

Je zrejmé, že *existujúca finančná a hospodárska kríza predstavuje koniec dlhej éry teórie a praxe fungovania kapitalistického systému s jeho liberálnymi a konzervatívnymi cyklami*, spočívajúcimi v podstate v téze o tom, že neviditeľná ruka trhu

sama vyrieši všetko. *Funkčnosť liberálnych ekonomických cyklov, aj konzervatívnych cyklov, sa vyčerpala a v krátkom období už dvakrát. Vyústila do kríz, ktoré negatívne postihli celý svet.* Systém sa zadrhol, bol ponechaný na seba a fungoval bez účinnejšieho mechanizmu regulácie, ktorý by praktikám „finančných žralokov“ zabraňoval.

Milton Friedman nie náhodou kritizoval sociálno-ekonomické smerovanie Európskej únie a presviedčal, že v nasledujúcich rokoch je možný kolaps eurozóny pre rozdiely, ktoré sa hromadia medzi krajinami EÚ. Spochybňoval aj stabilitu eura. Vplyv pravicového neoliberalného ekonóma Milтона Friedmana na verejnú mienku bol príliš silný, než by sa ho dalo liberálnej americkej ľavicí korigovať, z čoho z času na čas vznikali pnutia medzi USA a EÚ.

Milton Friedman, ktorý považoval hospodársku krízu zapríčinenú akciovou bublinou (2001/2002) za normálny jav v ekonomike, sa ďalšej finančnej krízy, tentoraz zapríčinennej hypotekárnou bublinou v USA v roku 2008, už nedožil. Finančná a hospodárska kríza ako produkt aj jeho teórie a praxe, vyústila do svetovej krízy a presvedčila, že *neoliberálny ekonomický model stroksotal, že jeho kritika sociálno-ekonomického európskeho modelu bola falošná.*

Európske vlády chcú ísť pri riešení krízy zväčšia svojimi vlastnými cestami. Viacerí lídri zo západnej a východnej Európy hovoria, že sociálny štát v čase ekonomickej krízy a recesie pôsobí ako automatický stabilizátor a chcú sociálne štáty posilňovať. To značí budovať ekonomiku v súlade s princípmi sociálne orientovanej trhovej ekonomiky, ktorá je vzdialená zásadám neoliberalnému ekonomickému modelu amerického typu. Kritici z USA Európanom pripomínajú, že chcú kriesiť európsky národný štát, aj keď odklon od stroksotaného neoliberalného amerického modelu znamená čosi iné. Väčšina európskych krajín si myslí, že keby podľa hli deregulačným tlakom amerických vlád a zotrvali by na ideológii neoliberalizmu, boli by vo väčších problémoch ako sú teraz.

EÚ by si mala vyriešiť dilemu, *okolo akej vízie by sa mala zjednocovať* a vytypovať spoločné ciele, podľa ktorých treba jednotne konať. Vízia o Európe potrebuje viac, a nie menej Európy. Šanca, ktorú poskytuje terajšia kríza, by sa mala využiť na to, ako Európu viac zjednocovať. Poučiť sa, ako treba čeliť následkom finančnej a hospodárskej krízy združenou suverenitou EÚ.

Trendy, ktoré sa od únie vo svete očakávajú, treba hľadať okrem iného v tom, ako zvládnuť citlivé problémy upevňovania spoločnej meny, ako sformovať spoločnú daňovú politiku, mať jasno o spoločnej priemyselnej politike, presadiť spoločnú sociálnu politiku, zjednotiť sa na prístupe k hľadaniu spoločných európskych hodnôt, ktoré spájajú, a nie rozdeľujú Európu, a pracovať na ďalších, lepších systémoch, ktoré by umožnili účinnejšie čeliť finančným a hospodárskym krízam.

Odmietanie rozvíjania ekonomických a politických kompetencií EÚ nie je cesta, po ktorej treba ísť. A pestovanie euroskepticizmu už vôbec nie. Ak chce únia prosperovať a napredovať, musí byť budovaná na základoch fungujúcej politickej únie, ktorá v rámci jej zverených kompetencií a inštitucionálnych nástrojov a mechaniz-

mov by mohla lepšie prekonávať globálne riziká, ktoré sa budú stále viac objavovať. Je to nielen v záujme členských štátov únie, ale aj ostatných štátov vrátane USA.

Poučenie z krízy je, že úniu treba budovať s jasným cieľom nielen zabezpečiť ekonomický rast a zlepšovanie kvality života, ale aby bola aj politickou úniou na riešenie globálnych rizík, ktoré sa s globalizáciou vo svete zakorenili. Len tak možno členské štáty únie zveľaďovať a chrániť ich pred rizikami krízy skôr ako kríza vznikne.

V Európe by malo ísť o diskusiu o zmenách v prospech budovania sociálnych štátov v „sociálnej Európe“. Na Slovensku, kde je teraz vhodná pôda na budovanie moderného sociálneho štátu, politické elity a intelektuálna, najmä odborná verejnosť, by sa mali viac ako doteraz zamyslieť nad tým, v akom svete chcú žiť. Premeškať teraz šancu na formovanie ekonomického a sociálneho modelu v štáte by znamenalo premrhať príležitosť na zlepšenie postavenia štátu a kvality života občanov nielen v rámci regiónu, ale aj v rámci únie.

Záver

Jedným z mála kladných poznatkov z terajšej krízy je, že stroskotanie modelov neoliberalnej podoby kapitalizmu a totalitného socializmu dáva šancu novému, lepšiemu modelu kapitalizmu. Aprílovým summitom G 20 (2009) sa začalo obdobie *novej historickej éry, ktorá bude poznačená viacerými variantmi kapitalizmu*, voľného trhu a globalizácie. *Americko-anglosaský model kapitalizmu bude iba jeden z nich*. EÚ pri budovaní modelu sociálnej Európy by si mala vyriešiť *dilemu, okolo akej vízie a stratégie by sa mala zjednocovať* a vytypovať spoločné ciele, podľa ktorých treba jednotne konať. Vízia a stratégia o Európe potrebuje viac, a nie menej Európy.

Literatúra

- [1] MIHALIK, J.: *Sociálny štát v sociálnej Európe*. Bratislava: Vydavateľský dom ELITA 2010. ISBN 978-80-970135-2-3.
- [2] MIHALIK, J.: *Sociálny alebo liberálny štát*. Bratislava: Vyd. Michala Vaška 2007. ISBN 978-80-7165-656-2.
- [3] LISÝ, J.: *Ekonomía. Všeobecná ekonomická teória*. Bratislava: IURA EDITION, spol. s r. o. 1998. ISBN 80-88715-53-9.
- [4] FRIEDMAN, M.: *Kapitalizmus a svoboda*. Jinočany: H&H 1994. ISBN 8085787334.
- [5] FUKUYAMA, F.: *Veľký rozvrat. Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku*. Bratislava: Agora, 1999.
- [6] KELLER, J.: *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství Slon, 2005.
- [7] SACHS, J.: *The end of poverty: economic possibilities for our time*. London: Penguin Books, 2005, ISBN 0141018666.
- [8] SENA, A.: *Collective choice and Social Welfare*. San Francisco 1970.
- [9] STIGLITZ, J.: *Iná cesta k trhu – Hľadání alternativy k současné podobě globalizace*. Praha: Prostor, 2003. ISBN 8072600958.
- [10] The Social Situation. Report 2007, 28, European Commission, Eurostat ISBN:978-92-79-08732-9.